YASAMA DOKUNULMAZLIĞI SORUNU

Bülent YÜCEL
Gazi Üniv. Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

1. GİRİŞ

İnsanlık tarihinin çeşitli dönemlerinde ele alınan ve Aristotales, Locke özellikle de Montesquieu tarafından geliştirilen kuvvetler ayrılığı (işlevler ayrılığı) ilkesi; bugün için hükümet sistemlerinin belirginleşmesinde ana kurgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kuvvetler ayrılığının değerlendirilişinde, gerek kuvvetlerin birliği gerekse katı ya da yumuşak ayrılığında öne çıkan bileşenlerden birini de yasama organı oluşturmaktadır. Yasama organını oluşturan üyelerin faaliyetleri, organın işlevinin yerine getirilmesi açısından önem taşımaktadır. Dolayısıyla, parlamenterlerin, bu işlevin gerçekleştirilmesinde birtakım ayrıcalıklara sahip olmaları zorunlu hale gelmiştir.

Yasama bağışıklığı ya da parlamenter bağışıklık olarak nitelendirilen ayrıcalıkların temel amacı; yasama organı üyelerinin görevlerini serbestçe yapabilmesini sağlamak ve bu görevlerin gereği gibi yerine getirilmesi sırasında hükümetin ya da özel kişilerin başlatabilecekleri adli takiplerin yaratacağı kesintileri engellemektir.[1]

Yasama bağışıklıklarının, iki ana kategoride tasnif edildiğini görmekteyiz. Bu sınıflandırmada ilk başlığı, mutlak ayrıcalık olan "yasama sorumsuzluğu" ikinci başlığı ise nisbi ayrıcalık olan "yasama dokunulmazlığı" almıştır. Çalışmanın asıl konusunu oluşturan dokunulmazlığın, yasama sorumsuzluğu ile karıştırılmasının önüne geçilmesi açısından, her iki kavramın karşılaştırılması önem arz etmektedir.

Temsili demokrasilerde, yasama organı üyelerinin temsil ettikleri seçmenlerin iradesini, görüşlerini ve isteklerini rahatlıkla ve herhangi bir baskı altında olmaksızın açıklayabilmeleri, sorumsuzluk kavramına bağlı kılınmıştır. Sorumsuzluk kavramının gerek varlığı gerekse içeriği konusunda çok büyük tartışmalar görülmemekle birlikte; dokunulmazlık açısından aynı rahatlığı ifade etmek pek mümkün gözükmemektedir.

Çalışmamızda, dokunulmazlığın tarihsel gelişimi, kavramsal çerçevesi, kapsamı, süresi ve hukuki sonuçları ele alınacaktır. Bu temel başlıklar çerçevesinde, Türk hukukuna da değinilerek Türkiye'deki durum belirlenip, çözüm önerileri geliştirilecektir.

2. DOKUNULMAZLIK KURUMU

2.1 Dokunulmazlığın Tarihsel Gelişimi

Dokunulmazlık, kökeni itibariyle oldukça eski bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Roma İmparatorluğu döneminde, pratör ve konsüller için öngörülmüş olmakla birlikte; asıl, temsili rejimlerin ortaya çıkmasıyla büyük önem kazanmıştır.[2]

Kurum, İngiliz anayasal gelişmelerinin bir diğer ürünü olarak zaman içinde gelişme imkanı bulmuştur. Önceleri kralın hizmetkarları için söz konusu olan bu ayrıcalık; tutuklama ve tecavüzden masuniyet olarak düzenlenmiştir. Parlamenter bağışıklığın bu türü, yasama organı üyelerini, Kralın, özel kişilerin, ya da mahkemelerin müdahalesine karşı korumak üzere kabul edilmiştir.[3]

Dokunulmazlık, 14 Temmuz 1789 Fransız İhtilaliyle birlikte toplanan Kurucu Meclis'in, 26-27 Haziran 1790 tarihli kararnamesiyle Fransa'da da kabul edilmiştir. Kararname, Meclis'in kararı olmaksızın ve suçüstü durumu dışında yasama organı üyelerinin tutuklanamayacağını öngörmüştür.[4]

Türkiye'de ise dokunulmazlık kurumunun tarihi gelişimini, Fransa ve özellikle İngiltere ile karşılaştırıldığında, çok eski tarihlere dayandırmak mümkün gözükmemektedir. Çünkü, meşruti monarşik bir sistemi öngören ilk anayasamız, 19. yy.'ın

son çeyreğinde kabul edilmiştir ve dolayısıyla, dokunulmazlık kurumunun Türkiye'de gelişip kökleşmesi de, ancak 20. yüzyılda mümkün olabilmiştir.

Yasama bağışıklıkları açısından anayasal anlamdaki ilk düzenleme, 1876 yılında kabul edilen Kanun – u Esasi ile yapılmıştır.[5] Anayasa'nın 47. maddesinde "yasama sorumsuzluğu"; 79. maddesinde ise, Mebusan Meclisi üyeleri için dokunulmazlık öngörülmüştür. 79. maddede; Mebusan Meclisi'nin toplantı süresi içinde üyelerden herhangi birinin Meclis tarafından suçlanmasına yeterli neden olduğuna ilişkin, çoğunlukla karar verilmedikçe, yahut bir cünha ya da cinayetin işlenmesi sırasında, ya da hemen sonrasında yakalanmadıkça, ilgili milletvekilinin tutuklanamayacağı ya da yargılanamayacağı düzenlenmiştir.

1921 Anayasası, rejimler arası geçişin gerçekleştiği bir dönemde hazırlanması nedeniyle, kendi döneminin koşullarının acil gereksinimlerini karşılayan bir anayasa olmuştur. Her ne kadar yasama organı üyelerine ilişkin hükümler varsa da, yasama bağışıklıklarına yönelik bir düzenlemeye gidilmemiştir. Belki de dönemin en üstün gücünün yasama organının kendisi olması bu sonucu doğurmuştur.

Cumhuriyet döneminin ilk anayasasını oluşturan 1924 Anayasası'nın 17. maddesinde düzenlenen yasama bağışıklığı kurumu, her iki ayrıcalığı da bünyesinde barındırmaktadır. Maddeyi iki bölüme ayırıp, ele alırsak; birinci bölümde yasama sorumsuzluğuna ilişkin olarak milletvekillerinin Meclis içindeki oy, düşünce ve demeçlerinden; ayrıca, bu oy, düşünce ve demeçlerini dışarıda ifade etmekten dolayı sorumlu olamayacakları belirtilmiştir.

İkinci bölümde ise dokunulmazlık öngörülmüştür. Buna göre; seçimden önce ya da sonra olacak biçimde, kendisine suç yüklenen bir milletvekilinin Meclisin kararı olmadıkça sanık olarak sorgulanamayacağı, tutulamayacağı ve yargılanamayacağı düzenlenmiştir. Bunun istisnai durumu olarak da cinayetten suçüstü hali gösterilmiştir. Bu noktada cinayet suçundan ve öngörülen cezanın ağırlığından ne anlaşılması gerektiği sorunu ile karşılaşmaktayız. 1924 Anayasası'nın yayımlandığı tarihte eski Ceza Kanunu'nun yürürlükte olduğunu ve ağır cezalı cürümlere cinayet dendiğini düşündüğümüzde; beş yıl hapis ve genel olarak ağır cezayı gerektiren eylemlerin suçüstü biçiminde işlenmesi durumunda, dokunulmazlığın söz konusu olamayacağını kabul etmek gerekir.[6]

Dokunulmazlık, 1961 Anayasası'nın 79. maddesinde, daha önceki kapsamı değişikliğe uğratılmaksızın düzenlenmiştir. Ayrıca 79. maddenin 4. ve 5. fıkralarıyla yeni güvenceler getirilerek, milletvekillerinin konumu daha da güçlendirilmiştir. Buna göre; yeniden seçilen bir milletvekili hakkındaki takibat ancak üyesi olduğu yeni meclisin kararı ile devam edebilecektir. Yine, siyasi parti gruplarında dokunulmazlığa yönelik olarak görüşme yapılamayacağı gibi, karar da alınamayacaktır. Bunlara ek olarak, yargı güvencesi de getirilmiştir. Böylelikle, dokunulmazlığın kaldırılmasına ilişkin meclis kararı, Anayasa Mahkemesi'nin denetimine tabi olabilecektir.

1982 Anayasası'nın 83. maddesinde düzenlenen dokunulmazlık, 1961 Anayasası'nın 79. maddesine büyük ölçüde benzemektedir. Her iki anayasada da dokunulmazlık ve sorumsuzluk bir arada ve aynı sırayla düzenlenmiştir. Dokunulmazlığın uygulanma alanı, yargısal denetim gibi konularda anayasa maddeleri birbirleriyle neredeyse örtüşmektedir. Ancak 1982 Anayasası'nda, seçimden önce soruşturmasına başlanılmış olması kaydıyla, Anayasa'nın 14. maddesine yapılan atıfla dokunulmazlık için öngörülen istisnai hallerin kapsamı genişletilmiştir.

2.2. Dokunulmazlığın Kavramsal Çerçevesi

2.2.1. Dokunulmazlığın Anlamı ve Amacı

Yasama organı üyelerinin, üyelik sıfatlarının kendilerine yüklediği görevleri, yine kendilerine tanınan yetkiler çerçevesinde gereği gibi yerine getirebilmeleri için, herhangi bir dış müdahaleden uzak tutulmaları zorunluluğu, dokunulmazlık kurumunun geliştirilmesi sonucunu doğurmuştur. Bundan dolayı, yasama organı üyelerinin verdikleri oylar, açıkladıkları düşünceler için öngörülen sorumsuzluk bağışıklığı yeterli görülmemiş; bir suç eylemine dayanılarak yapılacak ceza kovuşturması ve yargılamasından da uzak tutulmaları düşünülmüştür. Ancak, kötüye kullanımını engellemek üzere, yasama sorumsuzluğundan farklı biçimde, dokunulmazlık, nisbi bir yasama bağışıklığı olarak düzenlenmiştir. Bu nedenle, dokunulmazlık ayrıcalığının, yasama organının izin verdiği ölçüde var olacağı kabul edilmiştir.

Bu saptamalar ışığında bir tanımlama yapmak gerekirse; dokunulmazlık, parlamenterlerin yasama görevleri süresince, ya da yasama organının toplantı dönemi boyunca, görevleriyle ilgili olmayan bazı suç eylemlerinden dolayı kovuşturulmaktan uzak tutulmasını sağlayan parlamenter bir bağışıklıktır.[7]

Dokunulmazlık siyasi ve tarihi gelişim sürecinde yasama organı üyelerinin yasama işlevine yönelik görevlerini korkusuzca ve bir endişeye kapılmaksızın yapabilmelerini sağlamak; dolayısıyla, suçlanmalarını engellemek, basit suç isnatlarıyla görevlerinden alınmalarını önlemek amacıyla oluşturulmuş bir kurumdur.[8]

Yasama işlevinin yerine getirilmesiyle ilgili olarak öngörülen bu bağışıklıkla parlamenterlere ayrıcalık sağlamak amaçlanmamıştır. Dokunulmazlıkla ulaşılmak istenen hedef, meclisin işlevini yerine getirirken siyasi nedenlerle açılacak kovuşturmalara karşı milletvekillerini korumaktır.[9]

Anayasa Mahkemesi, gerçekte, dokunulmazlığının bir amaç olmadığını kabul etmektedir. Yüce Mahkemeye göre, dokunulmazlık, milletvekillerinin, halkın iradesini meclise tam olarak yansıtabilmesi ve milli iradenin eksiksiz gerçekleşebilmesini sağlamalarının bir aracıdır.[10]

Sonuç olarak, dokunulmazlığın yöneldiği amacı iki esasta toplayabiliriz;

- Kurum ile yasama organı üyelerinin her istediği zaman suç işleyebilecek ayrıcalıklı kişiler konumuna getirmek amacı güdülmemiştir. Amaç, parlamenterleri haksız biçimde gözaltına alınmaktan ve tutuklanmaktan korumaktır.

- Yasama organı içerisinde siyasal iktidarın bütün güçleri elinde bulundurduğu dönemlerde, milletvekillerini - özellikle muhalefet milletvekillerini - iktidarın ya da bir siyasi çoğunluğun baskısından; sindirme, yıldırma yöntemleriyle gerçekleştirilmeye çalışılan siyasi oyun ve entrikalardan korumaktır.[11]

2.2.2. Dokunulmazlığın Hukuki İçeriği

2.2.2.1. Anayasa Hukuku Bakımından

Yargıtay Dördüncü Hukuk Dairesi'nin 11.12.1978 tarihinde verdiği kararında dokunulmazlığın anayasa hukuku açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Buna göre:

....yasama dokunulmazlığı; tarihsel gelişimi itibariyle yasama organı üyelerinin korkusuzca görev yapabilmelerini sağlamak, fonksiyonları sebebiyle suçlanmalarını engellemek, basit suç atmalarla onların görevden kalmalarını önlemek amacıyla belirli bir siyasal süreç içinde oluşmuştur. Yasama dokunulmazlığı, yasama organı üyelerini adli kovuşturmadan koruyan bir Anayasa Hukuku kuralıdır.[12]

Yasama sorumsuzluğunda olduğu gibi, dokunulmazlıkta da, kurumun hukuksal içeriği, temsilcilik işlevinin gereği gibi yerine getirilmesiyle ilgilidir. Bu nedenle de, anayasal bir kurum olarak düzenlenmiştir. Dokunulmazlık içeriği açısından özellikle eşitlik ilkesi açısından tartışma konusu olmuştur.

Başgil'e göre; bu kurum, yasama organı üyelerinin görevlerini ve görevleriyle ilgili faaliyetlerini yerine getirebilmeleri için gereken bir olanaktır. Bu haliyle de eşitlik ilkesine aykırı değildir. Çünkü, kendine özgü içeriği nedeniyle dokunulmazlık, kanun önünde eşitlik ilkesini zedelemeyecektir. Dokunulmazlık, sorumsuzluk gibi kamu düzenine ilişkin bir kavram olduğundan, kişiye bağlı bir ayrıcalık olmayıp yasama işlevinin niteliğinden kaynaklanan ve yasama organının hesabına ve yararına oluşturulan bir yetkidir.[13]

Buna karşın 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkındaki Kanuna, 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'na muhalefet, görevi ihmal, görevi kötüye kullanma, zimmet, karşılıksız çek verme, tedbirsizlik ve dikkatsizlik sonucu yaralamaya sebep olma, silah kullanma, özel belgede sahtecilik, resmi evrakta sahtekarlık, trafik kanununa muhalefet gibi siyasi ve adi nitelikli bir çok suçun işlenmesi ve fakat dokunulmazlık nedeniyle gerekli işlemlerin yapılamaması; bu kurumla, oldukça geniş çapta bir eylem alanı için, yasama organı üyeleri ayrıcalıklı kişi konumuna getirilmiştir. Böylece kurum, gerçek amaç ve hedefinden saparak, kanun önünde eşitlik ilkesine aykırı bir niteliğe bürünmüştür.[14]

Yasama organı üyesinin, genel çıkarların savunucusu sayılması ve bundan dolayı gerekli çalışmaları gerçekleştirebilmesi için tam bir özgürlüğe ve bağımsızlığa sahip olması, aynı zamanda anayasal anlamda bir zorunluluk olarak savunulmuştur. Çünkü, yasama organında görüşlerini dile getiren temsilci, ulusal iradenin yansımasıdır ve onun bir parçası olarak hareket etmektedir.[15]

Ulusal iradenin yansıması olarak değerlendirebileceğimiz temsilcilik faaliyeti açısından düşünülen bu bağışıklık önleminin, daha çok yasama sorumsuzluğuna uygun düştüğünü kabul etmek yerinde olacaktır. Bu değerlendirmeyi dokunulmazlık açısından yapmak, koruma şemsiyesinin çapını oldukça genişletecektir. Çünkü, ulusal iradenin yansıtılması, yasama işlevinin yerine getirilmesinin araçlarıdurumundaki oy verme, söz söyleme ve düşünce açıklamasıyla ilgili iken; dokunulmazlık daha çok yasama faaliyetleri dışındaki suç eylemleri için düşünülen bir ayrıcalığı ifade etmektedir.

2.2.2.2. Ceza Hukuku Bakımından

2.2.2.2.1. Genel Olarak

Ceza hukuku açısından dokunulmazlık, sorumsuzluktan farklı olarak, mutlak bir bağışıklık biçiminde öngörülmemiştir. Yalnızca, yasama organı üyelerini cezai konularda kovuşturma ve güvenlik önlemlerinden bir süre için uzak tutmaktadır. Dokunulmazlık, bir bağışıklıktan çok, ceza yargılaması usul kuralları arasında yer alan erteleyici bir düzenlemedir. Çünkü, yasama meclisinin görev süresinin bitimiyle ya da görev süresi içinde yasama organının kararıyla, parlamenter hakkında kovuşturma yapılabilecektir. Dolayısıyla, dokunulmazlık

cezayı kaldırmamakta, yalnızca kovuşturmayı ertelemektedir. [16] Ceza hukuku yönünden dokunulmazlığı kurumu, hukuki niteliği itibariyle muhakeme ve infaz engeli olarak iki biçimde karşımıza çıkmaktadır.[17]

2.2.2.2.2. Muhakeme Engeli Olarak

İddia, savunma ve yargılama makamlarının birlikte çalışmasını ifade eden muhakeme faaliyetinin yürütülebilmesi için olmazsa olmaz olarak öngörülen şartlara, muhakeme şartları denmektedir. Bunun anlamı, şartın bulunmaması halinde yargılamanın yapılamayacağıdır. Ancak, şartın bulunması da mutlaka yargılamayı zorunlu kılmayacaktır. Çünkü, neden ile şart birbirinden farklı iki unsuru oluşturmaktadır.[18]

Dokunulmazlığın meclis kararıyla kaldırılması üzerine kovuşturmanın yapılabileceği gözönüne alındığında; esasen dokunulmazlık bu niteliğiyle kişisel bir muhakeme engelidir.[19] Muhakemeyi engelleyen dokunulmazlık bağışıklığı, bu işleviyle eylemi suç olmaktan çıkarmayacak; ancak, yargılamanın gecikmesine neden olacaktır. Bu nedenle, dokunulmazlık son bulmadığı, ya da kalkmadığı sürece, yasama organı üyelerinin tutulması, sorgulanması, tutuklanması ve yargılanması mümkün olmayacaktır. Ancak, muhakeme engeli olan bu bağışıklık, Anayasanın 83. maddesinde sayılmamış olması ve kurumun amacına ters düşmediği için bir dava engeli olarak değerlendirilemeyecektir. [20]

2.2.2.2.3. İnfaz Engeli Olarak

Dokunulmazlığın, ele alınması gereken bir diğer konusu da, infaz kurumu ve bağışıklığın infaza olan etkisidir. Bu noktada sorunu açıklığa kavuşturmak için, kısaca cezaların infazı kavramına değinmekte yarar vardır.

Ceza hukukunda infaz, mahkemenin güvenlik önlemlerini de içine alacak biçimde ceza hükmünü kurması ve bu hükmün kesinleşmesinden sonra yerine getirilmesi olarak tanımlanabilir. Ancak, infazın gerçekleştirilmesinde bazı ikincil sorunlar ortaya çıkabilir ki; bu da infaz muhakemesini gerektirebilir. Bu muhakemeyi de yapacak olan mahkeme, dava mahkemesidir. İkincil sorunlardan birini de pek doğaldır ki; dokunulmazlık oluşturmaktadır.[21]

Yargı kararlarının amacına eriştirilmesi olarak nitelendirebileceğimiz infazın koşulları; onun başlaması, ya da devamı için olmazsa olmaz koşullar olmakla birlikte; infaz engeli, infaz koşullarının bulunmaması halinde ortaya çıkar. Bu yüzden, koşul yoksa engel var demektir. Engel, infazdan önce oluşmuşsa, engel kalkıncaya kadar infaz geri bırakılır. Engel, infaz devam ederken ortaya çıkarsa, infazı durduracaktır. Bu nedenle, dokunulmazlık aynı zamanda bir infaz engelidir ve bağışıklık kaldırılıncaya kadar infaz, ya başlamayacaktır, ya da kaldığı yerden devam etmeyecektir. Ancak, infaz engeli dokunulmazlık, muhakeme engeli olan dokunulmazlıktan farklıdır. Çünkü, muhakeme engeli olan dokunulmazlığın yasama organı kararıyla, ya da kendiliğinden kalkması mümkün iken; infaz engeli dokunulmazlığın kalkması söz konusu değildir.[22]

2.3. Dokunulmazlığın Kapsamı

2.3.1. Kişiler Bakımından

Dokunulmazlık, yöneldiği amacın bir gereği olarak yasama organı üyelerine ilişkindir. Ancak, milletvekili olmamakla birlikte dışarıdan bakan olarak atanan kişiler için de dokunulmazlık öngörülebilir. Bunun en güzel örneğini ülkemiz oluşturmaktadır. Anayasanın 112/IV. maddesinde; Bakanlar Kurulu üyelerinden milletvekili olmayanların da bu sıfatı taşıdıkları sürece, milletvekillerinin bağlı oldukları kayıt ve koşullara uyacaklarını ve dokunulmazlığa sahip olacakları düzenlenmiştir.

Yasama organı üyeleri ve hatta milletvekili olmayan bakanlar için öngörülen bağışıklık, suç işlemeleri durumunda suç ortakları için geçerli değildir. Yine, yasama organı üyelerinin meskenleri de dokunulmazlık kapsamında değildir.[23]

2.3.2. Eylemler Bakımından

Mutlak anlamda bir bağışıklık olmamakla birlikte, yasama sorumsuzluğu ile karşılaştırıldığında dokunulmazlık daha kapsamlı bir eylem alanı için düşünülmüştür. Ancak, bütün suç eylemlerinin bu bağışıklık kapsamına alınması gerekli midir? Yoksa ceza hukukundaki gibi bir ayrıma gidilerek cürüm ve kabahat değerlendirilmesi yapılmalı mıdır? Burada dikkat edilmesi gereken nokta, suç tipinin içeriği itibariyle, yasama organı üyesinin temsilcilik görevini yapmasına engel olacak bir yargılamaya neden olup olmamasıdır.

Özellikle kabahatler, dokunulmazlık kapsamı dışında tutulmuş suç eylemleridir. Çünkü, kabahat zanlılarının yargılama makamı önüne gelme zorunluluğunda olmamaları, güvenlik önlemi gerektirmemesi ve cezaların nakdi olarak yerine getirilmesi, aynı durumdaki bir milletvekilinin yasama görevini aksatmasına neden olmayacaktır. Bu durumda, kabahatler için de dokunulmazlığın öngörülmesi, kapsamın, eylem bakımından amacından saparak genişletilmesi anlamına gelecektir.[24]

1982 Anayasası'nda, herhangi bir ayrım yapılmaksızın bütün suçlar için yasama organı üyelerinin dokunulmazlık kapsamı çerçevesinde korunmaya alınması tercih edilmiştir.

Yalnızca ağır cezayı gerektiren suçüstü hali ile soruşturması seçimden önce başlanılmış olmak kaydıyla Anayasa'nın 14. maddesindeki durumlar[25] istisna olarak kabul edilmiştir. Bu iki istisnai durumu saymazsak; dokunulmazlık, bütün suçlar için kabul edilmiş bir bağışıklıktır. Ancak, Anayasa'nın 76. ve 84. maddelerini gözardı etmeksizin bir değerlendirme yapmak daha sağlıklı bir yaklaşım olacaktır. Çünkü, 84. madde uyarınca; kesin mahkumiyet kararının Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'na bildirilmesi durumunda üyelik kendiliğinden düşeceğinden, bağışıklık bir infaz engeli oluşturmayacaktır.[26]

2.3.3. Kovuşturmalar Bakımından

Dokunulmazlık, cezai kovuşturmalara karşı öngörülmüş bir bağışıklıktır. Bir çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de hukuk davaları için dokunulmazlık kabul görmemiştir. Milletvekillerinin meclis çalışmalarının sekteye uğramaması amacı düşünüldüğünde, hukuk davalarının buna neden olmayacağı bir gerçektir. Anayasa, bir suçun işlenmesi üzerine milletvekillerinin meclis kararı olmadıkça tutulamayacağını, sorguya çekilemeyeceğini, tutuklanamayacağını ve yargılanamayacağını ifade ederek, yalnızca ceza kovuşturmalarının dokunulmazlık kapsamına girdiğini işaret etmiştir.[27]

Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta, ceza kovuşturmalarında bütün usul işlemlerinin bu kapsama dahil olup olmayacağıdır. Anayasanın açık hükmü karşısında şunu söylemek gerekir ki; dokunulmazlığın sağladığı yargısal koruma, sıralı sayıda (numerus clauses) belirtilen usul işlemleri için geçerlidir. Bunlar dışında kalan usul işlemlerinin yapılması gereklidir. Çünkü, dokunulmazlığın kaldırılması gündeme geldiğinde karar makamı konumundaki yasama organının bilgi sahibi olması söz konusu olacaktır. Bu bakımdan, adli makamlarca kanıtların saptanması, suçlunun belirlenmesi için hazırlık soruşturması yapılabileceği gibi, ilgili milletvekilinin ifadesine başvurulabilir. Hatta milletvekilinin ikametgahında arama yapılabilmesi bile mümkün olabilir. Ancak, milletvekilinin karşı gelmesi durumunda kendisine tazyik uygulanamaz. Aksi durum, dokunulmazlık kavramının içinin boşalmasına neden olacaktır.[28]

2.4 Dokunulmazlığın Süresi

2.4.1. Sürenin Başlaması ve Geçerliliği

Dokunulmazlık bağışıklığının ne zaman başladığı ve sona erdiği sorunları ile suçüstü hali, "süre" konusunun üzerinde durulan noktalarıdır. Bunun belirlenmesi için dokunulmazlığın başlangıcında milletvekilliği sıfatının ölçüt alınması gerekecek midir? Eğer milletvekili statüsü bir ölçüt olacaksa, hangi aşamada bu sıfatın elde edildiği sorununun da açıklığa kavuşturulması gerecektir.

Dokunulmazlığın yöneldiği ana hedef meclis çalışmaları ve bu çalışmalarda yer alacak olan milletvekilleri olduğuna göre, bu kurumun milletvekilliği ile işlevsel anlamda ayrılmaz bir ilişki içinde olması kaçınılmazdır. O nedenle, bağışıklığın başlama süresi açısından milletvekilliğinin kazanımını esas almak yanlış olmayacaktır.

Milletvekilliğinin kazanım anı ise, ayrı bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anın saptanmasında çeşitli yaklaşımlar vardır. Buna göre; kişinin milletvekili seçildiğinin ilanı anı mı, meclisin toplandığı an mı yoksa seçim mazbatasının onaylandığı an mı milletvekilliği ve ona bağlı olarak dokunulmazlık bağışıklığı kazanılacaktır? [29]

Anayasa'nın 81. maddesinde milletvekillerinin göreve başlarken and içecekleri düzenlenmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki; and içmek milletvekili sıfatının kazanılması için değil, göreve başlanabilmesi amacıyla öngörülmüş bir aşamadır. Milletvekilliği sıfatı, seçimlerin tamamlanması ve adayın milletvekili seçildiğinin il seçim kurulunca bir tutanakla saptanması anında kazanılmış olacaktır.[30]

Dokunulmazlığın, milletvekilliğini saptayan mazbatanın alınmasıyla başladığının en somut örneği, 3 Kasım 2002 Milletvekili seçimleri sonrası görülmüştür. Hakkındaki adli takibat nedeniyle yurt dışına çıkarak, orada yaşamaya başlayan Fadıl Akgündüz, bu seçimlerde Siirt'ten milletvekili seçilmiş ve bunun üzerine kaçak olarak yaşadığı yurt dışından dönmüştür. Avukatlarının, havaalanında milletvekilliği mazbatasını ibrazı ile Türkiye'ye giriş yapabilmiştir.[31]

Dokunulmazlığın geçerlilik süresi konusunda da ikili bir ayrıma gitmek mümkündür. Bazı ülkelerde geçerlilik süresi, yasama üyeliğinin başından sonuna kadar devam etmektedir. Ülkemizin yanında Almanya, Fransa, İspanya, İtalya, Yunanistan buna örnek gösterebilir. Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Japonya, Kanada, İsviçre ve İrlanda gibi ülkelerde de dokunulmazlık bağışıklığı yasama organının toplantı halinde olduğu dönemler için kabul edilmiştir.[32]

Devamlılık konusunda Anayasamız yasama organının görev süresini esas almakla birlikte; 83/II. madde ile ağır cezayı gerektiren suçüstü hali ve seçimden önce soruşturulması başlanılmış olmak kaydıyla Anayasanın 14. maddesinde belirtilen eylemler istisna olarak getirilmiştir. Bu iki durumun varlığı doğaldır ki; devamlılığı ortadan kaldıracaktır.

2.4.2. Sürenin Sona Ermesi

Milletvekilliği dokunulmazlığının sona ermesi, çeşitli biçimlerde gerçekleşebilir. Sona erme, milletvekili sıfatının yitirilmesiyle, ya da dokunulmazlığın yasama organı kararıyla kaldırılması üzerine mümkün olmaktadır. İki sona erme durumu sürenin devamlılığı açısından birbirinden farklılık arz etmektedir.

Dokunulmazlığın, milletvekili sıfatının yitirilmesiyle son bulması, milletvekilliği sıfatının son bulmasına bağlı kılınmışken; dokunulmazlığın kalkması, yasama organı üyeliği süresince söz konusu olabilecektir. Dokunulmazlığı kaldırılan bir milletvekilinin, milletvekili seçilmeye engel suçtan mahkum olması durumunda, kesin mahkumiyetin TBMM Başkanlığı'nca Genel Kurulun bilgisine sunulmakla milletvekilliği düşecektir.[33] Milletvekilliği yeterliliğini etkilemeyecek biçimde, toplamda bir yılı aşmayan hapis cezası öngörülmüşse, Anayasanın 76., 83. ve 84. maddeleri birlikte değerlendirilerek bir sonuca ulaşmak yerinde olacaktır. Çünkü, milletvekilliğinin kesinleşmiş mahkumiyet kararıyla son bulması, 76. maddede belirtilen milletvekilliği yeterliliği kapsamındaki suçlar için söz konusu olacaktır. Dokunulmazlığın düzenlendiği 83/III. maddesi gözönüne alındığında, bu kapsama girmeyen mahkumiyet kararları için ceza hükmü seçimden önce ya da sonra verilmiş olsa da, infaz, üyelik sıfatının sona ermesine bırakılır. İlgili kişi yeni seçimlere katılıp, yeniden milletvekilliği hakkını kazanırsa, infaz bu sıfatın nihai olarak kaybedildiği ana kadar ertelenmiş olacaktır.

Dokunulmazlığın, yasama organı üyeliğinin yitirilmesine bağlı olarak, sona ermesi ise, çeşitli biçimlerde gerçekleşebilir. Bunlardan ilkini, milletvekillerinin yasama döneminin tamamlanması, ya da yasama organının feshi üzerine gerçekleştirilen seçimlerde yeniden seçilememesi; ikincisini, istifa, yasama bağdaşmazlığı, meclis çalışmalarına özürsüz veya izinsiz olarak devamsızlık üzerine milletvekilliğinin meclis kararıyla düşürülmesi oluşturur.[34] Belirtmek gerekir ki; kesin hüküm giyme ve kısıtlılık halinde, kesin mahkeme kararının Genel Kurul'a bildirilmesiyle milletvekilliği sona ererken (Any. md. 84/II); partisinin kapatılmasına beyan ve eylemleriyle neden olan ve Anayasa Mahkemesi'nce, kapatma kararında bu durumu belirtilen milletvekilinin milletvekilliği de kararın Resmi Gazete'de yayımlandığı tarihte son bulacaktır (Any. md. 84/V).

Milletvekilliğinin yitirilmesine ilişkin bir diğer durum, vatandaşlığın kaybıdır. 18 Nisan 1999 tarihinde yapılan genel seçimlerde, milletvekili seçilen Merve Safa Kavakçı'nın, daha sonra Türk vatandaşlığını kaybetmesi, bu konuya verilebilecek en güncel örneği oluşturur. Anayasanın 76. maddesinde ve 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nun 10. maddesinde, milletvekili olma şartlarından biri olarak vatandaşlık öngörüldüğü için, vatandaşlığın yitirilmesi, milletvekilliğinin yitirilmesine de neden olacaktır. Bu noktada açıklanması gereken asıl sorun, milletvekilliğinin ne zaman ve nasıl sona erdiğidir ki; Anayasa'da, milletvekilliğinin düşmesine ilişkin hükmünde vatandaşlığın kaybı sorunu ve bunun milletvekilliği statüsüne etkisi düzenlenmemiştir. Milletvekilliğinin sona ermesinin tesbitinde, Yüksek Seçim Kurulu, seçim sonrasında ortaya çıkan ve aday olmaya engel tam kanunsuzluk hallerinden birinin ortaya çıkması halinde, bunun değerlendirmesini kendisinin yapamayacağını belirtmiştir. Merve Safa Kavakçı, seçim tarihinde hala Türk vatandaşı olduğu için Yüksek Seçim Kurulu'nun bu kararı kendi içinde tutarlıdır. Meclis Genel Kurulu'nun bu tesbiti yapmakta yetkili olmadığı da açıktır. Çünkü, TBMM Genel Kurulu, Türk vatandaşlığını kaybeden bir milletvekilinin, milletvekilliğini sürdürüp sürdürmeyeceğine karar vermesi mümkün değildir. Nihayetinde, milletvekilliğinin tespitini Meclis Başkanlığı'nın yapması en doğru yol olacaktır. Başkan, Anayasanın 76. maddesi gereğince; Türk vatandaşı olma koşuluna dayanarak, Türk vatandaşlığını yitiren kişinin o anki yasama dönemi milletvekillerinden biri olup olmadığı saptamasını yapacaktır. Daha sonra durum, Meclis Genel Kurulu'nun bilgisine sunularak sorun aşılabilecektir.[35]

Dokunulmazlığın kaldırılması bakımından ise, meclis kararının verilebilmesi için öncelikle bu yönde bir istemin yapılması gerekmektedir. Anayasa Mahkemesi 2.1.1969 tarihindeki, E. 1968/69-79 Birleşik, K. 1969/1 nolu kararında bu istemin yapılabilmesi açısından bazı objektif ölçütlerin bulunması gerektiğini belirtmiştir. Bu objektif ölçütlere ilişkin olarak da Cumhuriyet Senatosu İçtüzüğü'nün 140. maddesine gönderme yapmıştır. Buna göre Meclis, dokunulmazlığın kaldırılması istemindeki isnadın ciddi olup olmamasını ve siyasi amaçlara dayanmamasını; yine, kovuşturma konusu olan eylemin kamuoyundaki etkisini ve yasama organı üyelerinin şeref ve haysiyetlerinin korunması konusunu incelemelidir.[36] Ancak, bu inceleme bir yargılama faaliyeti olmayacaktır. Meclis, hiçbir biçimde milletvekillerinin söz konusu suçu işleyip işlemediğine karar vermeyecektir. [37] Aksi durum, fonksiyon gasbına neden olacak ve kuvvetler ayrılığı ilkesini ciddi anlamda zedeleyecektir.

1982 Anayasası'nda dokunulmazlığın, yasama organı kararıyla kaldırılmasına getirilen istisnalardan ilkini oluşturan ağır cezayı gerektiren suçüstü halinin değerlendirilmesinin iyi yapılması gereklidir. 1412 Sayılı Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu ve 3005 Sayılı Meşhud Suçların Muhakeme Usulü Kanunu incelendiğinde hangi hallerin suçüstü kavramına girdiği daha da belirginleşmektedir.

Suçüstü hali aslında işlenmekte olan suç demektir. Diğer bir deyişle, icra hareketlerinin yapıldığı anda ya da neticenin gerçekleştiği sırada görülen suç halidir. Kanun koyucu, diğer bazı halleri de suçüstü kapsamına almıştır. Bu bağlamda,

1) Henüz işlenmiş olan suç,

2) Suçun işlenmesinin hemen ardından mağdurca ya da zabıtaca veyahut başkalarınca takip edilerek yakalanan kişinin suçu,

3) Suçun kısa bir süre önce işlendiğini gösteren eşya ve izlerle yakalanan kişinin işlediği suç (CMUK md. 127/3), suçüstünün kanun tarafından öngörülmüş diğer hallerini oluşturmaktadır.[38]

Dokunulmazlığa getirilen ikinci istisnayı, soruşturulmasına seçimden önce başlanılmış olmak üzere, Anayasanın 14. maddesine aykırı eylemlerde bulunmak hali oluşturmaktadır. Ancak, bu istisnayı dokunulmazlık kapsamının dışında kabul etmek güç gözükmektedir. Çünkü, 14. maddenin öngördüğü hallerin ağırlığı, mutlaka, yapılan suç isnadının ciddi olmasını gerektirmez. Oysaki, dokunulmazlıkla güdülen amaç, milletvekillerinin keyfi kovuşturmalara muhatap kılınarak görevini yerine getirmesinden alıkonulmasını önlemektir. Aksi durum bu yasama bağışıklığını anlamsız hale getirecektir.[39]

2.5. Dokunulmazlığın Sonuçları

2.5.1.Dokunulmazlığın Kovuşturmaya Engel Olması

1982 Anayasası'nın 83. maddesi dikkate alındığında, dokunulmazlıktan, yalnızca belli muhakeme işlemlerinin yapılamayacağı sonucu çıkarılmalıdır. Çünkü 83. maddenin açık hükmü; bir milletvekilinin meclisin kararı olmadıkça, tutulamayacağı, sorgulanamayacağı tutuklanamayacağı ve yargılanamayacağı biçiminde düzenlenmiştir. Bunun dışındaki muhakeme işlemleri yapılabilmelidir. Öyle ki, bir milletvekili herhangi bir suç işlediğinde kolluk ve savcılık hemen harekete geçerek hazırlık soruşturmasına başlamalı, ilgili kanıtları toplamalı, arama, elkoyma gibi koruma önlemlerine başvurarak dosyayı tamamlamalıdır. Eğer suçun işlendiğini gösteren yeterli kanıt elde edilmişse, kamu davası da açılmalıdır. Ancak, dokunulmazlık bir biçimde sona ermedikçe 83. maddede sayılan muhakeme işlemleri yapılamayacaktır. [40]

2.5.2. Dokunulmazlığın Kamu Düzenine İlişkin Olması

Temsili demokrasilerde halkın yönetime katılmasının en önemli aracını oluşturan seçimler sonucunda meydana getirilen yasama organlarının ve onların üyelerinin faaliyetleri kamusal nitelik taşımaktadır. Çünkü yasama organı üyelerinin meclis içindeki çalışmalarının esası, temsil ettikleri seçmenin iradesidir. Dokunulmazlık milletvekillerinin meclis çalışmalarından alıkonulmaması için düşünülen bir bağışıklık olduğundan bu özelliği nedeniyle kamu düzenine ilişkindir.

Dokunulmazlığın kamu düzenine ilişkin olmasının sonuçları arasında, milletvekillerinin, dokunulmazlıklarından feragat edememeleri ve mahkemelerin de dokunulmazlığı kendiliğinden gözetmeleri yükümlülüğü yer almaktadır.[41]

2.5.3. Dokunulmazlığın Zamanaşımını Durduramaması

Anayasanın 83/III. maddesinde oldukça açık biçimde; TBMM üyesi hakkında, seçimden önce veya sonra verilmiş bir ceza hükmünün yerine getirilmesinin, üyelik sıfatının sona ermesine bırakılacağını ve üyelik süresince zamanaşımının işlemeyeceği belirtilmiştir. Düzenlemenin, ceza zamanaşımına ilişkin olduğu kuşkusuzdur. Çünkü, söz konusu "zamanaşımı" ibaresi noktalı virgülle üçüncü fıkranın devamı olarak öngörülmüştür. Düzenleme bu haliyle, zamanaşımının yalnızca ceza zamanaşımı olarak algılanmasına yol açmaktadır. Zamanaşımının maddi ceza hukuku kavramı olduğunu, kanunilik ilkesini ve ceza hukukundaki kıyas yasağını birlikte ele aldığımızda söz konusu zamanaşımının yalnızca infaza ilişkin olduğunu kabul etmek gerekir. Buna karşın; Dönmezer, Erman ve Erem, genişletici bir yorumla zamanaşımının kapsamı içine dava zamanaşımının da alınması gerekliliğini savunmaktadırlar. [42] Benzer görüşteki Centel'e göre; Anayasanın 83/III. maddesini, dava zamanaşımını da kapsayacak biçimde yorumlamak gerekmektedir. Aksi halde, milletvekilliği sıfatı devam ettiği sürece, dava zamanaşımı işleyecek ve süre dolabilecektir. Anayasa koyucunun bunu amaçladığı düşünülemez. Dolayısıyla, milletvekilliği sıfatı devam ederken dava zamanaşımının da duracağı kabul edilmelidir. [43] Kanaatimizce, zamanaşımına ilişkin düzenleme, eleştiriye açıksa da, Anayasanın açık hükmü ve ceza hukukunun kanunilik ilkesi düşünüldüğünde yalnızca infaz için kabul edilmelidir. Dava zamanaşımı açısından yapılan genişletici yorumdan kaçınmak daha doğru olacaktır. Milletvekilleri için tutulamama, sorgulanamama, tutuklanamama ve yargılanamama biçiminde öngörülen dokunulmazlık kapsamındaki hukuki işlemler arasında "dava açamama" işlemi yer almamaktadır. Diğer bir deyişle dokunulmazlık, suçun işlenmesinden sonra, ilgili suç eylemini işlediği iddia olunan milletvekili hakkında kanıtların toplanıp, dava açılmasına engeloluşturmamaktadır. Ancak, dokunulmazlık dava açıldıktan sonraki yargılama safhası açısından, zamanaşımını durduracaktır. Çünkü, Anayasa'da milletvekillerinin dokunulmazlıkları kaldırılmadığı sürece yargılanamayacakları düzenlenmiştir. Dolayısıyla, dava açılması için söz konusu olan dava zamanaşımının durması için bir neden yoktur. Çünkü dokunulmazlık buna engel oluşturmamaktadır.

Zamanaşımının işlememesi için Meclis Başkanlığı'na dokunulmazlığın kaldırılması isteminde bulunmak gerekir. Böyle bir istem söz konusu olmadıkça dokunulmazlık, zamanaşımının durmasına neden olmayacaktır. [44]

Kurucaşile Asliye Ceza Mahkemesi'nin vermiş olduğu mahkumiyet kararını temyizen inceleyen Yargıtay İkinci Ceza Dairesi, sanığın suç tarihinden sonra milletvekili seçilmesi üzerine yargılamanın Anayasanın 83/2 ve CYUK'un 253/4 maddelerine göre durdurulması gerekirken, devam ettiği gerekçesiyle 14.10.1997 tarihinde verdiği kararla söz konusu ilk derece mahkemesi kararının bozulmasına hükmetmiştir. Bozma kararının gerekçesine göre;

Anayasanın 83/2 maddesinde seçimden önce veya sonra bir suç işlediği ileri sürülen milletvekili Meclis kararı olmadıkça yargılanamaz hükmü mevcut olup TCK'nun 107. maddesi de bu halde Milletvekilliği sona erinceye kadar zamanaşımının duracağını belirtmiştir. Yasalarda derpiş olunan bu hükümler emredici nitelikte olup milletvekili sıfatının kazanılması ile başkaca bir karara gerek olmadan hüküm ifade ettiğinden Milletvekili sıfatının kazanıldığı tarihten itibaren yapılan işlemlere hukuki değer atfetmek ve hukuki değerden yoksun yargılamaya dayanan kararında muhkem kaziye oluşturduğunu kabul etmek olanaklı değildir. [45]

3. DOKUNULMAZLIĞIN KALDIRILMASI KARARLARININ ANAYASA MAHKEMESİNCE DENETLENMESİ

3.1. Genel Olarak

Anayasa koyucu, Anayasa Mahkemesi'ne, denetim yetkisi açısından belirli sınırlar getirmiş ve bu sınırlar içerisine parlamento kararlarını da almıştır. Ancak, parlamento kararlarından İçtüzük, milletvekilliği sıfatının düşürülmesi ve milletvekili dokunulmazlığının kaldırılması kararları denetime bağlı kılınmıştır.

1982 Anayasası'nın 85. maddesi, dokunulmazlığın kaldırılması kararlarının Anayasa Mahkemesi'nce denetlenmesine ilişkin yöntemi genel hatlarıyla öngörmüştür. Meclis Genel Kurulu kararının alındığı tarihten itibaren 7 gün içerisinde, dokunulmazlığı kaldırılan, ya da bir başka milletvekili üyesi, kararın Anayasaya, kanuna veya İçtüzüğe aykırılığı iddiasıyla iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurabilir. Anayasa Mahkemesi, iptal istemini 15 gün içinde karara bağlayacaktır. Ancak, bu sürenin bir moral süre olduğunu kabul etmek gerekir. Çünkü 15. günün bitiminden sonra Anayasa Mahkemesi'nin karar veremeyeceğine ilişkin bir düzenleme olmadığı gibi, sürenin aşılması durumunda ne olacağına ilişkin herhangi bir yaptırım da öngörülmemiştir.

Kanunlarda olduğu gibi, dokunulmazlığın kaldırılması kararlarının Anayasa Mahkemesi tarafından incelenmesinde de, ilgili kararının gerek şekil gerekse de esas yönünden denetlenmesi söz konusudur.[46] Anayasa Mahkemesi'nin bu denetiminin yöneldiği asıl amaç, kararın oluşumunda Meclisin siyasi bir yaklaşım sergileyip sergilemediğini saptamaktır. Denetim ile meclis çoğunluğunun muhalefet üzerinde baskı kurması engellenmek istenmiştir. Zaten 83. maddede, dokunulmazlığın kaldırılmasına ilişkin olarak, siyasi parti meclis gruplarında görüşme yapılamayacağı ve karar alınamayacağı kuralı, siyasal saiklerle hareket edilmesini önlemek amacıyla öngörülmüştür.[47]

3.2. Şekil Bakımından Denetim

Dokunulmazlığın kaldırılmasına ilişkin kararın, şekil bakımından denetiminde ilk tartışılacak olan sorun, kararın Anayasanın aradığı karar nisabıyla alınıp alınmadığıdır. Kanunlar ve anayasa değişiklikleri için şekil aykırılığına yönelik olarak 148. maddede düzenlenen özel şekil koşulları dokunulmazlığın kaldırılması için öngörülmemiştir. Bu nedenle, Anayasanın 96. maddesine uygun olarak kararın alınması gerekecektir. Dokunulmazlığın kaldırılması kararının toplantıya katılanların salt çoğunluğu ile alınması gerekir; ancak, karar yeter sayısı hiçbir biçimde üye tamsayısının 1/4'ünün bir fazlasından az olmaz ki; bu da 139 milletvekili etmektedir.

Anayasa Mahkemesi'nin dokunulmazlığın kaldırılması bakımından dikkate alacağı diğer bir konu ise, bu kararı alan makamın yetkili olup olmaması veya sonuca kesin etkili bulunmayan usul işlemleridir. Bu hususlardaki bir eksiklik dokunulmazlığın kaldırılması kararının iptaline yol açacak mıdır?[48]

Milletvekili Çetin Altan'ın dokunulmazlığının kaldırılmasına ilişkin kararın Anayasa Mahkemesi tarafından şeklen incelenmesinde bu sorun tartışılmıştır. Çetin Altan'ın dokunulmazlığının kaldırılması için oluşturulan Karma Komisyonun anayasaya aykırı olarak oluşturulduğu iddiası üzerine Anayasa Mahkemesi söz konusu iddiayı inceleyerek, 2/8/1967 tarihinde dokunulmazlığın kaldırılması kararını iptal etmiştir. Anayasa Mahkemesi iptal kararında belirttiği üzere:

...İçtüzük hükümleri incelenince görülür ki yasama organı, dokunulmazlığın kaldırılması konusuna özel bir önem vermektedir. Bu iş için tek bir komisyon değil iki komisyondan kurulu bir karma komisyon görevlendirilmiş;

bununla da yetinilmeyerek ayrıca bir izhari komisyon öngörülmüştür. İzhari komisyona bütün evrakı incelemek ve ilgili milletvekilini dinlemek görevi verilmiştir.

Karma Komisyona tanınan özellik ve önem yerindedir. Dokunulmazlığın kaldırılmasına Genel Kurul karar vermekle birlikte bu işi doğrudan doğruya yapamamakta ve kararın bütün dayanaklarını karma komisyon incelemekte ve hazırlamaktadır. Öte yandan Karma Komisyon sübjektif kararlar veren ,..., belirli kişilerin haklarını etkileyecek sonuçlara varan bir topluluktur. Bu tür topluluklarda ise kararlar kuruluşun yasaya uygun olup olmayışına göre hukuk bakımından geçerli olur veya olmaz. Çünkü topluluğun bünyesi ile çalışmalarının sonucu arasında çok sıkı bir bağlantı ve ilişki vardır. Genel Kurul ise görüşmelerini, Karma komisyonun kararı üzerinde yapmağa zorunlu olduğuna göre Karma Komisyon kararının hukuki niteliği ... sonucu etkileyecektir. Genel Millet Meclisi Genel Kurulu Karma Komisyon raporunu reddedebilir. Ancak, bu durum, Karma Komisyon raporunun, dokunulmazlığın kaldırılmasında taşıdığı önemi yok edemez.

... Olayda Karma Komisyon Anayasa'ya uygun olarak kurulmamıştır.Bu, komisyonun hiç var olmamasıyla birdir...Böyle olunca Genel Kurulun görüşmelerine ve kararına dayanak olan Karma Komisyon raporu hukuk bakımından geçerli sayılamaz. ... ortaya Anayasa'nın 85 inci maddesinin 2 nci fıkrasına ve İçtüzüğün 178 ve 180 inci maddelerine aykırı bir durum çıkmıştır. Anayasa'nın 81 inci maddesine göre ise, Anayasa veya İçtüzük Hükümlerine aykırılık durumu yasama dokunulmazlığının kaldırılması kararlarının iptalini zorunlu kılmaktadır. Şu hale göre Millet Meclisinin Milletvekili Çetin Altan'ın yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına ilişkin 21/7/1967 günlü ve 242 sayılı Kararının iptali gerekir.[49]

Anayasa Mahkemesi, her türlü şekil eksikliğini iptal nedeni olarak görmemiştir. Cumhuriyet Senatosu tabii üyesi Ekrem Acuner'in dokunulmazlığının kaldırılması kararının iptali için açılan davada, Mahkeme, "dosyanın Adalet Bakanlığı'ndan geçirilmeden Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı'na" gönderilmesini İçtüzüğe aykırı bulmuş, ancak bu usul yanlışlığını bir ayrıntı olarak değerlendirmiştir. Çünkü, bu usul aykırılığı işlemin sonucuna etkili nitelik taşımadığı gibi, dokunulmazlığın kaldırılması kararının iptalini gerektirecek ağırlık ve ciddilikte değildir. Mahkeme, aynı karar gerekçesinde, usul kurallarına aşırı derecede bağlılığın, Yasama Meclisleri'nin çalışmalarını aksatacağını da vurgulamıştır.[50]

3.3. Esas Bakımından Denetim

Anayasa Mahkemesi, dokunulmazlığın kaldırılmasına yönelik kararların iptaline ilişkin başvuruları esas açısından değerlendirirken dört temel noktaya dikkat etmektedir.

Bunlar;

* dokunulmazlığın kaldırılması isteminin siyasal amaçlara dayanmaması,
* atılı suç eyleminin kamuoyundaki etkisi açısından dokunulmazlığın kaldırılmasını gerektiren nitelikte olup olmaması,
* atılı suç eyleminin yasama organı üyesinin şeref ve onurunun korunması bakımından dokunulmazlığın kaldırılmasını gerektirmesi,
* isnadın ciddiliğidir.[51]

Dokunulmazlığın kaldırılması kararının siyasal düşüncelere ve kaygılara dayanılarak alınmaması gerekmektedir. Aksi durum, dokunulmazlığın hedefinden sapılması sonucunu doğuracaktır. Dokunulmazlığın amacı, gerçekten bir suç işlenmediği sürece, yasama organı üyelerinin herhangi bir siyasi baskıya ve komploya maruz kalmaksızın görevlerini rahatlıkla yapabilmelerini sağlamaktır. Dolayısıyla, alınacak olan kararların gerekçeleri hukuki olmalıdır.

Dokunulmazlığın kaldırılmasına neden olan eylem, mutlaka kamuoyunda doğurduğu etki bakımından bu kararı gerektirmelidir. Anayasa Mahkemesi 14.11.1968 tarihli kararıyla, bu ölçüte ilişkin olarak bir saptama yapmıştır. Buna göre;

Milletvekilinin suçlandırıldığı eylemin uzak bir geçmişte olagelmiş bulunmasının yalnız bir bakımdan önemi vardır. O da suçun eskiliğine göre kamuoyu üzerindeki tepkisinin yasama dokunulmazlığının kaldırılmasını gerekli kılacak derecede gücünü ve etkisini koruyup korumadığı sorunudur. [52]

Anayasa Mahkemesi'nin bu ölçütü oldukça zayıf ve hukukilikten uzaktır. Çünkü, Mahkeme, yasama organının kararını, içtüzüğe, kanuna ve Anayasaya uygun biçimde verip vermediğini denetlemekle yetkili kılınmıştır. Milletvekilinin suçlandırıldığı eylemin, geçmişte kamuoyunda yarattığı etkilerinin derecesine göre bir ayrıma gitmek durumunda değildir. Aksi durum, Mahkemenin denetleme ölçütlerine, içtüzük, kanun ve anayasadan başka bir dördüncüsünü eklemek olur ki; bunun ne pozitif hukuk açısından açıklanması mümkündür ne de hukukilik denetimi bakımından kabulü olasıdır. Böylece, Anayasa Mahkemesine hak etmediği bir yetki

keyfi olarak kendisine verilerek, bir yandan da mahkemenin siyasallaşmasının yolu açılacaktır.

Anayasa Mahkemesi, ayrıca yasama organı üyeliği sıfatının şeref ve onurunun korunması gerekliliğini de bir ölçüt olarak değerlendirmektedir. Öyle ki, dokunulmazlığın kaldırılması kararını gerektiren eylem yasama organı üyeliği ile bağdaşmayacak biçimde şeref ve onuru zedeleyici bir niteliğe sahip olmalıdır.[53] Bu noktada hangi eylemlerin şeref ve onuru zedeleyeceği hangilerinin zedelemeyeceğinin tespiti sorunu ile karşılaşmaktayız. Ölçütün esnek yapısı nedeniyle farklı sonuçlara ulaşmak kaçınılmaz hale gelecektir. Dolayısıyla, Anayasa Mahkemesi'nin bu ölçütü de yerinde değildir.

İsnadın ciddiliği konusunda da, Anayasa Mahkemesi'nin 2.1.1969 tarih ve E. 1968/69-79 Birleşik, K. 1969/1, sayılı kararında, isnadın dayanaklarına kadar inilmesi zorunluluğu ve bunun için de kanıtların elden geçirilmesi gerektiği belirtilmektedir. Ancak, elden geçirme faaliyeti kanıtların takdir edilmesi ile karıştırılmamalıdır. Anayasa Mahkemesi, isnadın ciddiliği bakımından yeterli miktarda kanıtın varlığı üzerinde duracaktır.[54] Doğaldır ki, Anayasa Mahkemesi'nin yeterli sayıda kanıtın var olup olmamasına ilişkin incelemesi de bir tür kanıt takdiri olarak algılanabilir. Mahkeme bu inceleme ile hangi kanıtın, isnadın ciddiliği için uygun, hangisinin ise uygun olmadığına karar verecektir.

Anayasa Mahkemesi, kanıtların takdiri konusuna ilişkin yaklaşımını, 1982 Anayasası döneminde de aynen korumuştur. Milletvekili Selim Sadak'ın dokunulmazlığının kaldırılmasına ilişkin meclis kararının iptali için yapılan başvuruyu inceleyen Anayasa Mahkemesi, TBMM kararının iptaline ilişkin kararının gerekçesinde suçlamaların ciddi olması gerektiğini işaret etmiş ve delillerin takdiri konusuna da değinmiştir. Buna göre:

Selim Sadak'a ilişkin suçlamanın yasama dokunulmazlığının kaldırılmasını gerektirecek ciddilikte olup olmadığı konusunda bir sonuca varmak için suçlamanın dayanaklarına inilmesi zorunludur. Bu konuda yapılacak inceleme delillerin takdiri niteliğinde değildir. Delillerin takdiri, hükme yönelen bir tartma ve ölçme olup, suçun işlenip işlenmediğini araştıran ve ceza yargılaması yapan yargı yerlerine özgü bir yetkidir. Burada yapılacak inceleme ise, yüklenen suçun işlenip işlenmediği yönünden değil, yalnızca suçlamanın ciddi olup olmadığı yönündendir.[55]

Ciddilik araştırması da aslında Anayasa Mahkemesi'nin inandırıcılığı açısından önemli bir sıkıntıyı beraberinde getirmektedir. Çünkü, milletvekilliği sıfatının sona ermesi üzerine, hakkında dava açılmış olan eski milletvekilinin yargılaması sonucunda, davaya bakan yetkili ceza mahkemesinin, suçlamanın dayanaklarını oluşturan kanıtları Anayasa Mahkemesi'nden farklı olarak ciddi bulup, hüküm tesis ederse, yargı organları ve özellikle de Anayasa Mahkemesi açısından güvenilirlik sorunu ortaya çıkacaktır.

4. SONUÇ

Dokunulmazlık, parlamenter demokrasinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Halkın seçtiği temsilcilerin görevlerini herhangi bir dış müdahaleye uğramaksızın yerine getirebilmeleri, temsili yönetimlerin bir gereğidir. Bu gerek, temsilci açısından beraberinde bir çalışma rahatlığını sağlarken, seçmen yönünden de iradesinin parlamentoya yansıması sonucunu doğurmuştur.

Dokunulmazlık bağışıklığı ile yasama organı üyelerinin özellikle temelsiz isnatlar sonucunda ceza yargılaması sürecine girmesine ve böylelikle meclis çalışmalarından uzak kalmalarına engel olunmak istenmiştir. Ancak, zaman içerisinde kuvvetler ayrılığı çerçevesinde her bir devlet iktidarının sınırlarının belirginleşmesi ve bağımsız yargı organlarının gelişmesi bu koruma kalkanının önemini ve kapsamını tartışma konusu haline getirmiştir. Dokunulmazlığın yasama organı üyelerini koruması, ulusal egemenliğin sonucu olan ulus iradesinin yansıtılması bakımından bir gerekliliği ifade etmekle birlikte; aynı kurumun eşitlik ilkesine aykırılık oluşturacak biçimde bir ayrıcalık meydana getirmesi durumu da söz konusudur. Özellikle bu koruma kalkanının kötüye kullanılması suç işleme yönünde bir teşvik unsuru olabileceği gibi, halk ile kendi seçtiği temsilcisi arasında güvensizlik ortamının doğmasına ve yaygınlaşmasına yol açabilecektir.

Dokunulmazlığın yoğun olarak tartışıldığı ülkemizde, bu temsili demokrasi kurumunun, yeniden gözden geçirilmesi ve düzenlenmesi kaçınılmaz bir gereksinim olmuştur. Dokunulmazlığın, istisnai bir durumu ifade ettiği düşünüldüğünde; milletvekillerinin suça ilişkin bir eylem işlemeleri halinde, bağımsız yargı organlarınca yargılanmaları esastır. Ancak, çoğunluğa sahip iktidar partisinin/partilerinin, muhalefetin sesini kısmak çabalarının önündeki en ciddi engellerden birinin de yasama bağışıklığı olduğu unutulmamalıdır. Türkiye'de yargı organının istenilen düzeyde bir bağımsızlığa sahip olacak güvencelerle desteklenmediği de bir olgu olarak karşımızda durmaktadır. Bu nedenle, çeşitli biçimlerde suiistimal aracı haline getirilen dokunulmazlık kurumunun kapsamı önemli ölçüde daraltılıp, sınırları belirginleştirilmelidir. Bu yönde atılması gereken birtakım adımlar söz konusudur.

- Öncelikle yasama sorumsuzluğu ile dokunulmazlığı kavramlarının birbirine karıştırılmaması sağlanmalıdır. Anayasamızın sistematiği bakımından parlamenter bağışıklık kavramı açıklığa kavuşturulmalı ve bu çerçevede ya sorumsuzluk ve dokunulmazlık kurumları ayrı anayasa maddeleri olarak, ya da her iki bağışıklık aynı maddede ve fakat parlamenter bağışıklıklar adı altında düzenlenmelidir.

- Yapılması gereken ikinci bir değişiklik, dokunulmazlığın yeniden tanımlanması ve kapsamında daraltılmaya gidilmesidir. Özellikle, suç ibaresi, hem cürümleri hem de kabahatleri kapsadığı için, bu konuda kabahat eylemleri kapsam dışına çıkarılmalıdır. Belki de daha önemlisi, cürümler için nasıl bir düzenleme yapılacağıdır. Türk Ceza Kanununda bulunan bütün cürümler için dokunulmazlığın korunması, Anayasa'nın 76. maddesi52 ile çelişkili bir durumun meydana gelmesine yol açacaktır. Çünkü, anayasa koyucu 76. maddeyi düzenleyerek belli bir hassasiyeti ortaya koymuştur. Milletvekili seçilebilme koşullarından birini oluşturan ve 76. maddede belirtilen cürümlerden mahkum olmama koşulunun, milletvekili sıfatının kazanılmasından sonra da esas alınması gereklidir. Dolayısıyla söz konusu cürümlerin dokunulmazlık kapsamı dışında tutulması gereklidir. Anayasanın 76. maddesinde belirtilen cürümlerin sınırlı sayıda belirtilerek herhangi bir karışıklığa olanak verilmemesi gerekir. Bu sayede yoğun bir biçimde eleştiriye uğrayan dokunulmazlık önemli ölçüde daraltılacaktır. Böylelikle, muhalefet milletvekillerinin iktidar karşısında korunması için düşünülen dokunulmazlık, önemli bir suiistimal alanı olmaktan da çıkarılmış olacaktır.

- Üçüncü olarak, Anayasa Mahkemesi'nin denetimi etkinleştirilmelidir. Dokunulmazlığın kaldırılması kararlarının alınmasında siyasi düşüncelere dayanılması engellenmeli ve 15 günlük karara bağlama süreci daha hızlandırılabilir.

- Son olarak, yasama sorumsuzluğunun geçerli olduğu alanlar iyi saptanmalı ve yasama organı üyelerinin, meclis adına yaptıkları bütün çalışmalarda, sorumsuzluk bağışıklığından yararlanmaları, içtüzük, kanun ve anayasa sınırları dahilinde kabul edilerek, sahip oldukları statünün etkin biçimde kullanımı sağlanmalıdır. Böylece, temsilcilik görevlerini hem denetim, hem de yasama boyutunda gereği gibi yerine getirebileceklerdir.

[1] Kemal Gözler, "Yasama Dokunulmazlığı, Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi," **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi** Cilt no: 56, Sayı no: 3, (Temmuz-Eylül 2001), s. 72.
2 Yüksel Yalova, "Türkiye Örneğinde Yasama Dokunulmazlığı Kavramı", **Yeni Türkiye**, Sayı: 13, (1997), s. 843.
[3] Metin Kıratlı, **Parlmanter Muafiyetler**. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1961, s.71.
[4] Gözler, a.g.m., s.74.
[5] Hayri Domaniç, "Yasama Dokunulmazlığının Tarifi, Tarihçesi, Kapsamı ve İstisnalar", **Manisa Barosu Dergisi**, http://www.manisabarosu.org.tr/dergi/82_02.htm, B.T. 28.04.2003.
[6] Mehmet Ali Aybar, **Teşri Masuniyet, Esası ve Tatbik Şekilleri**. İstanbul, 1937, s.19.
[7] Mehmet Turhan, "Parlamenter Bağışıklıklar", **Yeni Türkiye** Sayı no: 13, (1997), s.898.
[8] Çetin Özek, "Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması Kararlarının Anayasa Mahkemesince İncelenmesi Konusuyla İlgili Bazı Sorunlar", **Onar Armağanı**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, (1977), s.721.
[9] Turhan, **a.g.m.**, s.898.
[10] Anayasa Mahkemesi Kararı, http://www.anayasa.gov.tr/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1994/K1994-37.htm. B.T. 11.10.2003
[11] Süheyl Batum, "Dokunulmazlık, Amacından Saptı," **Entelllektüel Bakış** http://www.milliyet.com.tr/1997/02/13/entel/dokun.html B.T.28.04.2003.
[12] Yargıtay Dördüncü Hukuk Dairesi, E. 1978/97, K. 1978/13985, **Yargıtay Kararlar Dergisi**, C: 5, S: 12, (Aralık, 1979), s.1708.
[13] Ali Fuad Başgil, "Teşrîî Masuniyet Meselesi," **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası** Cilt no 7 Sayı no 1, (1941), s.7.
[14] Süheyl Batum, "Yasama Dokunulmazlığı Zırhının Yeni Boyutu," **Görüş**, Sayı no 25, (Nisan-Mayıs 1996), s.61.
[15] Kıratlı, **a.g.e.**, s.28.
[16] Kıratlı, **a.g.e.**, s.80.
[17] Metin Feyzioğlu, "Yasama Dokunulmazlığı," **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt no: 42, Sayı no: 1-4, (1991-1992), s.22.
[18] Nurullah Kunter – Feridun Yenisey, **Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku**, 11. Bası, İstanbul: Beta Yayınları, 2000, s.62.
[19] İsmail Malkoç – Mahmut Güler, **Uygulamada Türk Ceza Kanunu Genel Hükümler 1**, Ankara: Adil Yayınevi, 1999, s.53.
[20] Feyzioğlu, **a.g.m.**, s.23.
[21] Kunter – Yenisey, **a.g.e.**, s.1006, 1010.
[22] Feyzioğlu, **a.g.m.**, s.23-24.
[23] Kıratlı, **a.g.e.**, s.81.
[24] Kıratlı, **a.g.e.**, s.82.
[25] **Madde 14.** – (Değişik: 3.10.2001 – 4709/3. md)
Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbiri, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan demokratik ve laik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz.
Anayasa hükümlerinden hiçbiri, Devlete veya kişilere, Anayasayla tanınan temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini veya Anayasada belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırılmasını amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz.
[26] Bülent Tanör – Necmi Yüzbaşıoğlu, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**. İstanbul: YKY, 2001, s.231-32.
[27] Tanör – Yüzbaşıoğlu, **a.g.e.**, s. 232.
[28] Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku**, Yedinci Baskı. İstanbul: Beta Yayınları, 2001, s.383.
[29] Kıratlı, **a.g.e.**, s.97.

[30] Erdal Onar, "1982 Anayasasında Milletvekilliğinin Düşmesi", **Anayasa Yargısı**, Ankara, 1997, s.454.
[31] http://www.milliyet.com.tr/2002/11/10/siyaset/siy04.html. B.T. 08.04.2004
[32] Gözler, **a.g.m.**, s.90.
[33] Feyzioğlu, **a.g.m.**, s.34.
[34] Kıratlı, **a.g.e.**, s.103-106.
[35] Erdal Onar – Bilgin Tiryakioğlu, "1982 Anayasasında Milletvekilliği Vatandaşlık İlişkisi (Merve Safa Kavakçı Olayı)", **Prof. Dr. Faruk Erem Armağanı**, TBB Yayını, Ankara, (1999), s.557, 62, 77, 78, 83, 84, 85.
[36] Erdoğan Teziç, **Türk Parlamento Hukukunun Kaynakları ve İlgili Mahkemesi Kararları** İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1980, s.128.
[37] Feyzioğlu, **a.g.m.**, s.34-35.
[38] Bahri Öztürk, Veli Özer Özbek, Mustafa Ruhan Erdem, **Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku** 6. Baskı. Ankara: Seçkin Yayınları, 2001, s.899.
[39] Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku** 7. Baskı. Ankara: Yetkin Yayınları, 2002, s.280.
[40] Bahri Öztürk, "Görev Suçlarında Özel Soruşturma ve Yargılama Kuralları", **Yeni Türkiye** Sayı no 14, (1997), s.862.
[41] Turhan, **a.g.m.**, s. 898.
[42] Metin Feyzioğlu, http://www.law.ankara.edu.tr/gorsel/dosya/1077260020yasama_dokunulmazligi_uzerine_dusunceler.doc s.6, dipnot: 13, B.T. 15.04.2004.
[43] Nur Centel, **Türk Ceza Hukukuna Giriş**, Beta Yayınları, İstanbul, 2001, s.665.
[44] Kıratlı, a.g.e., s.107.
[45] Yargıtay Kararı, E.1997/14100, K.1997/13205, **Yargıtay Kararları Dergisi**. C 24, S 2, (Şubat 1998), s. 442-43.
[46] Özek, **a.g.m.**, s.724.
[47] Tanör – Yüzbaşıoğlu, **a.g.e.**, s.238.
[48] Özek, **a.g.m.**, s.735
[49] Anayasa Mahkemesi Kararı, E.1967/22, K.1967/22, K.T. 2/8/1967, **Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, Sayı 5, (1968, Ankara), s.162-63.
[50] Anayasa Mahkemesi Kararı, E. 1971/37, K.1971/66, K.T. 15/07/1971, **Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, Sayı 11, (1974, Ankara), s. 3, 12, 13.
[51] Özek, **a.g.m.**, s.744-45.
[52] Anayasa Mahkemesi Kararı E. 1968/58, K. 1968/53, K.t. 14.11.1968, **Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi** Sayı 6, (1969, Ankara), s.327-28.
[53] Özek, **a.g.m.**, s.768-69.
[54] Teziç, **a.g.e**, s.129.
[55] Anayasa Mahkemesi Kararı, http://www.anayasa.gov.tr/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1994/K1994-37.htm. B.T. 11.10.2003.

52 **B. Milletvekili Seçilme Yeterliliği**
Madde 76- ..., kamu hizmetinden yasaklılar, taksirli suçlar hariç toplam bir yıl ile veya daha fazla hapis ile ağır hapis cezasına hüküm giymiş olanlar; zimmet, ihtilas, irtikap, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas...kaçakçılık, resmi ihale ve alım satımlara fesat karıştırma, Devlet sırlarını açığa vurma, terör eylemlerine katılma ve bu gibi eylemleri tahrik ve teşvik suçlarından biriyle hüküm giymiş olanlar, affa uğramış olsalar bile milletvekili seçilemezler....

KAYNAKÇA

Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi. Sayı:5, 1968.
_____. Sayı:6, 1969.
_____. Sayı: 11, 1974.
Aybar, Mehmet Ali. **Teşri Masuniyet, Esası ve Tatbik Şekilleri.** İstanbul, 1937.
Başgil, Ali Fuad. "Teşrîî Masuniyet Meselesi", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası** Cilt no 7, Sayı no 1: 3-89, 1941.
Batum, Süheyl. "Yasama Dokunulmazlığı 'Zırhının' Yeni Boyutu", Görüş Sayı no 25: 58-62, Nisan – Mayıs 1996.
_____. "Dokunulmazlık, Amacından Saptı", **Entellektüel Bakış** http://www.milliyet.com.tr/1997/02/13/entel/doku:html. 28.04.2003.
Centel, Nur. **Türk Ceza Hukukuna Giriş.** Beta Yayınları, İstanbul, 2001.
Domaniç, Hayri. "Yasama Dokunulmazlığının Tarifi, Tarihçesi, Kapsamı ve İstisnalar", **Manisa Barosu Dergisi**
http://www.manisabarosu.org.tr/dergi/82_02.htm 28.04.2003
Feyzioğlu, Metin. "Yasama Dokunulmazlığı", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi** Cilt no 42, Sayı no 1-4: 21-45, 1991-1992.
_____.http://www.law.ankara.edu.tr/gorsel/dosya/1077260020yasama_dokunulmazligi_üzerine_dusunceler.doc.
Gözler, Kemal. "Yasama Dokunulmazlığı, Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi** Cilt no 56, Sayı no 3: 71-101, Temmuz – Eylül 2001.
Kıratlı, Metin. **Parlmanter Muafiyetler.** Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1961.
Kunter, Nurullah – Yenisey, Feridun. Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku. Onbirinci bası. İstanbul: Beta Yayınları, 2000.
Malkoç, İsmail – Güler, Mahmut. **Uygulamada Türk Ceza Kanunu Genel Hükümler** 1. Ankara: Adil Yayınevi, 1999.
Onar, Erdal. "1982 Anayasasında Milletvekilliğinin Düşmesi", **Anayasa Yargısı** Sayı no 14: 387-465, 1997.
Onar, Erdal – Tiryakioğlu, Bilgin. "1982 Anayasasında Milletvekilliği Vatandaşlık İlişkisi (Merve Safa Kavakçı Olayı)", **Prof. Dr. Faruk Erem Armağanı,** TBB Yayını, Ankara, 1999.
Özbudun, Ergun. **Türk Anayasa Hukuku.** Yedinci Baskı. Ankara: Yetkin Yayınları, 2002
Özek, Çetin. "Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması Kararlarının Anayasa Mahkemesince İncelenmesi Konusuyla İlgili Bazı Sorunlar", **Onar Armağanı** İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, 1977.
Öztürk, Bahri. "Görev Suçlarında Özel Soruşturma ve Yargılama Kuralları", **Yeni Türkiye** Sayı 14: 854-873, 1997.
Öztürk, Bahri – Özbek, Veli Özer – Erdem, Mustafa Ruhan. **Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku.** Altıncı baskı. Ankara: Seçkin Yayınları, 2001.
Tanör, Bülent – Yüzbaşıoğlu, Necmi. **1982 Anayasasına Göre Anayasa Hukuku.** İkinci baskı. İstanbul: YKY, 2001.
Teziç, Erdoğan. **Türk Parlamento Hukukunun Kaynakları ve İlgili Anayasa Mahkemesi Kararları.** İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını,1980.
_____. **Anayasa Hukuku.** Yedinci baskı. İstanbul: Beta Yayınları, 2001.
Turhan, Mehmet. "Parlamenter Bağışıklıklar", **Yeni Türkiye** Sayı no 14: 897-903, 1997.
Yalova, Yüksel. "Türkiye Örneğinde Yasama Dokunulmazlığı Kavramı", **Yeni Türkiye** Sayı no 14: 843-849, 1997.
Yargıtay Kararlar Dergisi. C: 5, S: 12, 1979.
_____. C: 24, S: 2, 1998.